

УДК 088(477)

Єкатеринчук Андрій

**ДО ПИТАННЯ ПРО ПЕРСПЕКТИВИ ФОРМУВАННЯ
УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІЇ ЯК ПОЛІТИЧНОЇ
АБО ЕТНОКУЛЬТУРНОЇ СПІЛЬНОТИ**

У статті аналізуються перспективи реалізації політичної моделі української нації на ґрунті українського суспільства після 1991 року. У статті використовуються соціологічні дані за останні 15 років та аналізуються такі виміри ідентичності, як спосіб визначення нації, почуття відособленості свого і чужого, свідомість історичної тягlosti та закорінення в традиції, а також окреслення ролі різних соціальних інститутів у процесі формування національної ідентичності громадян України.

Ключові слова: політична нація, етнокультурна нація, громадянське суспільство.

Jekaterynczyk A. The prospects of formation of the Ukrainian nation as a political or ethnocultural community revisited

The paper analyses the prospects for realization of the political model of the Ukrainian nation on the ground of Ukrainian society after 1991. Basing on the sociological data collected in the last 15 years, the author focuses on such dimensions of identity as the way of defining what nation is, the feeling of distinction between 'Us' and 'Them', consciousness of historical continuity and being rooted in the tradition, as well as on defining the role of various social institutions in the process of shaping the national identity of Ukrainian citizens.

Key words: political nation, ethnocultural nation, civil society.

Єкатеринчук А. К вопросу о перспективах формирования украинской нации как политического или этнокультурного сообщества

В статье анализируются перспективы реализации политической модели украинской нации на почве украинского общества после 1991 года. В статье использованы социоло-

гические данные за последних 15 лет и анализируются такие измерения идентичности, как способ определения нации, чувство разобщенности своего и чужого, сознание исторической непрерывности и укоренения в традиции, а также определения роли различных социальных институтов в процессе формирования национальной идентичности граждан Украины.

Ключевые слова: *политическая нация, этнокультурная нация, гражданское общество.*

З моменту проголошення незалежності у 1991 році Україна залишається сценою динамічних соціально-політичних процесів. Соціологи, політологи, історики та представники інших наукових дисциплін не випадково особливу увагу звертають на нове завдання, яке постало перед українськими інтелектуальними та політичними елітами після розпаду Радянського Союзу: окреслити або наново створити українську національну ідентичність. Досі не втрачають актуальності слова Ярослава Грицака, який у 2000 році ствердив: «Сучасна українська ситуація віддалено нагадує ту, яка склалася в Італії після її об'єднання понад сто років тому. Тоді один з лідерів італійського Рісорджіменто зробив знамениту заяву: *«Ми створили Італію, тепер нам треба створити італійців»*. Відповідно, українські політики створили Україну, тепер їм треба створити українців. Це зовсім не означає, що української нації як такої не існувало перед 1991 р. Просто їм треба ще раз переосмислити, що являє собою *українець* зразка 1991 і пізніших років. Тобто відповідно до тяжкої радянської спадщини і сильних територіальних, етно-політичних, культурних і релігійних розходжень витворити таку нову національну ідентичність, яка була б однаково прийнятною як на Сході, так і на Заході» [2, с. 324]. Вирішити цю проблему необхідно, оскільки великою мірою саме сфера колективних ідентичностей громадян зумовлює політичну стабільність і самостійність молодій українській державі.

У численних дискусіях беруться до уваги дві моделі нації та два шляхи формування національної ідентичності. Перший із них – це нація політична, яку розуміємо як політичну спільноту, члени якої об'єднують спільні переконання та бажання спільного життя й підпорядкування певному окресленому політично-

державному ладу. Нація своє існування завдячує тут окресленій сформованій державній організації [7, с. 112].

Нація культурна – це спільнота, яка поєднана зв'язками, що за своїм походженням мають небагато спільного з політичним порядком. Ці зв'язки своїм початком закорінені у площині спільної мови, переконання про спільне походження та культури. Нація є тут спільнотою, до якої належимо незалежно від свого бажання, ця приналежність – це своєрідна спадщина, яка отримується нами через народження. Національна спільнота випереджає тут створення держави. Національна спільнота може намагатися створити державну організацію лише для того, щоби забезпечити собі захист і досягти свої мети [7, с. 112; див. також 8, с. 27–41].

Ярослав Грицак змістовно вказує на проблеми, які виникають із необхідності українських еліт обирати між політичною та етнічною моделлю нації. Він помічає, що цей вибір здійснюється в Україні в умовах одночасного існування результатів різних соціальних експериментів, адже в основному в Україні паралельно функціонують україномовні українці, російськомовні українці та ті, яких вважаємо спадкоємцями «радянського народу». Для кожної з цих категорій характерні свої лояльності та свої орієнтації. Українські еліти вирішили замінити один політичний проект, який здійснювався на території України, – проект «радянського народу» іншим політичним проектом – української політичної нації, адже українське суспільство ніколи не було монолітним.

Метою статті не є дати остаточну відповідь на питання про те, який тип нації представляють українці. На цих кількох сторінках ми хотіли б висвітлити лише вибрані характерні аспекти, які, на нашу думку, зі значною імовірністю визначатимуть шлях та перспективи консолідації українців як нації в молодій українській державі. Ці зауваження ґрунтуються в основному на дослідженнях, які проводяться послідовно Українським центром економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова¹.

¹ Тут і далі, оскільки у дослідженнях, що проводяться Українським центром економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова, застосовується такий розподіл областей за регіонами: захід: Волинська, Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська, Рівненська, Тернопільська, Чернівецька області; центр: м. Київ, Вінницька, Жито-

Для цього потрібно вказати на основні визначники різних типів національної ідентичності. Ми використали типологію польської вченої Уршулі Курчевської, яка, зокрема, наманалася за її допомогою пояснити основні типи ідентичностей польської політичної еліти. Дослідниця вказала на такі визначники ідентичностей:

- 1) спосіб визначення нації;
- 2) почуття відособленості того, що є своїм, і того, що є чужим;
- 3) свідомість історичної тяглості та закорінення в традиції;
- 4) окреслення ролі різних соціальних інститутів у процесі формування національної ідентичності.

Спосіб визначення нації. Беручи до уваги те, що українські еліти поставили собі за мету формувати українську політичну націю, ключовим постає питання: яким критерієм у процесі самовизначення надають перевагу громадяни України? У 2006–2007 роках здійснено дослідження, в якому опитуваним поставили питання: *«Яке із наведених визначень української нації є для Вас найбільш прийнятним?»*. Відповіді дозволяють ствердити, що для більшості українських громадян найближче саме політичне, громадянське розуміння нації, адже у 2007 році найбільша частка опитаних – 38,8% – заявили, що *українська нація – це всі громадяни України, незалежно від їх етнічної належності, мови, якою вони спілкуються, національних традицій, яких вони дотримуються і за якими виховують своїх дітей*. Для 23,1% українська нація – це *громадяни України, які є етнічними українцями за походженням (мають українців серед своїх предків)*, для 17,4% – це *всі етнічні українці за походженням (мають українців серед своїх предків), незалежно від місця їх проживання та громадянства*. Проте варто зазначити, що цей показник не є стабільним, адже у 2006 році перевагу політичному розумінню нації надавала більша на приблизно 4–5% кількість опитаних. Протягом року відбулося своєрідне зміщення з громадянського розуміння української нації до етнічного. Помітно також, що бачення нації як політичної спільноти ближче етнічним росіянам, ніж етнічним українцям, які надають перевагу культурницько-

мирська, Київська, Кіровоградська, Полтавська, Сумська, Хмельницька, Черкаська, Чернігівська області; південь: АР Крим, Миколаївська, Одеська, Херсонська області; схід: Дніпропетровська, Донецька, Запорізька, Луганська, Харківська області.

му визначенню нації. Для цього виміру ідентичності характерні також регіональні відмінності. Традиційно культурницьке розуміння нації ближче Заходу, однак простежується також збільшення популярності саме такого уявлення про націю на Сході України [5].

Підтвердженням цих спостережень є також опитування з 2005 року, коли респонденти відповідали на запитання: *«Який із п'ятьох зазначених чинників найбільше об'єднує або може згуртувати народ України в єдину спільноту?»* Найбільша частка опитаних по всіх регіонах України вважала, що саме таку роль виконує *прагнення до істотного підвищення добробуту всіх громадян України (для всієї України показник 33,4%) та рівні права і співіснування в рамках однієї держави (України)*. Лише на Заході не менше значення, ніж *рівним правам і співіснуванню в рамках однієї держави (України)* в цьому плані надавалося *знанню і розумінню української культури і мови* [9].

Почуття відособленості того, що є своїм, і того, що є чужим. Особливе значення для встановлення колективної ідентифікації є образ «чужого». Щоб зрозуміти, хто ми є, необхідно ствердити, ким ми не є [6, с. 101–135].

Беручи до уваги історію українсько-російських відносин, прийнято показником відмінності українців від чужих вважати почуття близькості-віддаленості українців зокрема від росіян та Росії. Дослідження, які проводяться в Україні, засвідчують про невисокий рівень почуття відмінності між українцями та росіянами. У цьому плані непокоїти може в основному той факт, що велика частина громадян України вважає ближчими для себе Росію та росіян, ніж інші регіони України та її мешканців. Щоправда, почуття дистанції поміж регіональними полюсами в Україні послаблюється, проте надалі залишається сильним почуття віддаленості Півдня від Заходу України [4; 5].

Сфери відмінностей поміж регіонами торкається дослідження, у якому громадянам України в 2012 році поставили питання про їхнє бачення розколу в суспільстві. Воно звучало так: *«Останнім часом говорять про те, що українське суспільство розділилося на дві майже ворогуючі частини за регіональною ознакою. Як Ви вважаєте, чи існує такий розкол суспільства? (регіональний розподіл)»*. У масштабі всієї держави отримуємо майже ідентичну частину відповідей, що такий розкол існує –

42% та що не існує – 41,9%. Проте мають місце помітні регіональні відмінності. Якщо на заході (існує – 34,1%, не існує – 49,0%), на сході (існує – 41,1%, не існує – 42,9%) та в центральній частині (існує – 39,0%, не існує – 44,8%) більша частина опитаних вважає, що такого розколу немає, то на півдні отримуємо відповіді: існує – 59,5%, не існує – 24,8% [10]. Незважаючи на це, заспокоювати можуть результати іншого дослідження з 2012 року, в якому опитувані заявляють про своє ставлення до перспективи територіальних змін. Проти будь-яких територіальних змін були б, залежно від формулювання запитання, 70–80% опитаних. Для прикладу, *утворення на території України двох незалежних держав з Південно-східних областей і Західних і Центральних областей* підтримали б лише 3,6% і не підтримали б 79,7% [11].

Свідомість історичної тяглості та закорінення в традиції.

Цей вимір ідентичності містить у собі чи не найбільше проблем. Я. Грицак зауважує, що «історія – чи радше спосіб, у який різні групи населення уявляють минуле свого регіону й України, – є (...) принципом, що розділяє. Головна лінія розколу тут пролягає між національною та советською версіями української історії» [3, с. 178]. Хоч незалежна Україна існує вже понад двадцять років, немає згоди щодо оцінки таких елементів української історії, як Велика Вітчизняна війна, діяльність УПА чи Помаранчева революція. Я. Грицак помітив, що, незважаючи ні на що, в історичній пам'яті можна знайти острівці компромісу і, як приклад, подає консенсус щодо позитивної оцінки постаті гетьмана Богдана Хмельницького та Михайла Грушевського та крайньо негативну оцінку постаті Іосифа Сталіна (61,7% опитаних у 2006 році) [3, с. 178–179]. У цьому контексті оптимізмом не надихають результати опитування про оцінку Іосифа Сталіна громадянами України, які проводилися у лютому 2013 року. Воно показало, що після 7 років лише більше третини населення України (37%) негативно ставляться до постаті Сталіна, позитивно його оцінюють 22% українців, байдуже – 28% [13]. Історична пам'ять в Україні виявляється сильно диференційованою, а стежачи за подіями на політичній сцені, важко сподіватися на покращення.

Окреслення ролі різних соціальних інститутів у процесі формування національної ідентичності. Більшість експертів, які висловлюють свою думку про шляхи консолідації українського суспільства, представляють думку, що в Україні потрібно про-

довжувати створювання саме політичної нації. На думку Ірини Кресіної, «потрібно насамперед формування громадянського суспільства та інституцій деліберативної демократії. Остання визначається не лише волевиявленням громадян на виборах (ліберальна демократія), а й створенням інституцій, які уможливають обговорення важливих для суспільства питань і прийняття колективних рішень на основі вироблення певних процедур» [5, с. 34].

Саме політична концепція нації мала б консолідувати українське суспільство як поліетнічну спільноту, об'єднуючи титульний етнос та національні меншини навколо спільної історичної долі, майбутнього національної спільноти, єдності політичних цілей та інтересів, рівності юридичних прав та обов'язків. Валерій Хмелько вважає, що для існування української політичної нації як цілісності визначальним є політико-правовий аспект та сформування єдиної політичної культури. Отже, подивимося, наскільки ці необхідні базові умови для створювання української політичної нації знаходять підтвердження у соціологічних дослідженнях [5, с. 42]. Леонід Шкляр поповнює ці вимоги потребою покращення економічного положення громадян [5, с. 43].

На основі вищезазначеного можна констатувати, що для формування політичної нації необхідна довіра громадян до соціальних та політичних інститутів. Погляньмо, яку уяву про рівень довіри до них дають соціологічні дослідження. На основі результатів досліджень, присвячених рівню довіри до соціальних та політичних інститутів, можна ствердити, що саме відсутність довіри до них становить одну з основних перепон для формування політичної національної спільноти та її консолідації. Громадяни України найбільше довіряють Церкві (66,5%) та українським ЗМІ (61%). Найменша довіра до політичних партій (21%), не набагато краще виглядає ситуація ставлення до правосуддя (довіряє 23% опитаних) [6, с. 30]. Інше дослідження з 2009 року показує, що більшість опитаних переконана, що не має можливостей впливати на владу. 62,8% респондентів заявили, що на місцеву владу вплинути неможливо, аж 72,4% думає, що неможливо впливати на центральну владу. Втрату довіри до політичних інститутів можна вважати найбільшою поразкою України після 2004 року.

На основі вищезазначеного можна дійти висновку, що процес творення політичної нації на ґрунті українського суспільства не

проходить без перешкод. Бар'єром для нього є те, що для частини суспільства, зокрема для Заходу, ближчою є етнокультурна модель. Хоч у суспільстві переважає частка, якій у процесі самовизначення ближча громадянська нація, то участь у загальній структурі суспільства членів, прив'язаних до етнокультурної моделі, також залишається помітною. Перепоною може стати історична пам'ять або історичні пам'яті громадян, а також досить нечіткий образ «свого» та «чужого». До цього часу провідним елітам України не вдається випрацювати стратегію подолання цих історичних розбіжностей, яка б не була конфліктогенною. На користь прихильників реалізації політичної моделі діє факт, що велика частина українського суспільства готова надавати перевагу таким елементам, як добробут, рівні права, спільнота інтересів, що є наслідком спільної долі та проживання в одній державі попри культурні та етнічні різниці. За останні два десятиліття існування вдалося збудувати чималу платформу того, що об'єднує, проте, підсумовуючи, можна знову згадати думку Я. Грицака, який стверджує, що «головна проблема в Україні та з Україною є не так із її суспільством, як з її політичним проводом, котрий не хоче чи не може використати той кредит довіри, що його він час від часу отримує після чергових виборів чи референдумів» [3, с. 186].

Література:

1. Грицак Я. Історія двох міст: Львів і Донецьк у порівняльній перспективі / Ярослав Грицак // Україна Модерна. – Ч. 12 (2). – Львів – Донецьк : соціальні ідентичності в сучасній Україні. Спеціальний випуск. – 2007. – С. 27–60.
2. Грицак Я. Нарис історії України: формування модерної української нації XIX–XX століття / Ярослав Грицак. – Київ : Видавництво «Генеза», 2000. – 360 с.
3. Грицак Я. Страсті за націоналізмом: стара історія на новий лад / Ярослав Грицак. – Київ : Критика, 2011. – 352 с.
4. Формування спільної ідентичності громадян України: перспективи і виклики (Аналітична доповідь Центру Разумкова) // Національна безпека і оборона. – 2007. – № 9 (93). – С. 3–31 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.razumkov.org.ua/ukr/journal.php?y=2007&cat=37> (Дата доступу: 26.12.2012).
5. Шляхи і чинники формування спільної ідентичності українського суспільства: позиції фахівців (Аналітична доповідь Центру Разум-

кова) // Національна безпека і оборона. – 2007. – № 9 (93). – С. 32–44. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.razumkov.org.ua/ukr/journal.php?y=2007&cat=37> (Дата доступу: 26.12.2012).

6. Україна-2013 між виборами і перед вибором. – 36 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.uceps.org/upload/Ukraine-2013_eng.pdf.

7. Bokszański Z. Tożsamości zbiorowe / Zbigniew Bokszański. – Warszawa: PWN, 2005. – 296 s.

8. Kloskowska A. Kultury narodowe u korzeni / Antonina Kloskowska. – Warszawa : PWN, 2005. – 470 s.

9. Kurczewska U. Tożsamość narodowa a tożsamość europejska, czyli pożądanie nieosiągalnego / Urszula Kurczewska // Kultura narodowa i polityka / Red. J. Kurczewska. – Warszawa : PAN, 2000. – S. 231–265.

10. Центр Разумкова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.razumkov.org.ua/ukr/poll.php?poll_id=284 (Дата доступу: 26.12.2012).

11. Центр Разумкова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.razumkov.org.ua/ukr/poll.php?poll_id=871 (Дата доступу: 26.12.2012).

12. Центр Разумкова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.razumkov.org.ua/ukr/poll.php?poll_id=869 (Дата доступу: 26.12.2012).

13. Центр Разумкова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=140&page=1> (Дата доступу: 26.12.2012).